

Turinys

Ižanga • 9

1. Žmogaus niša • 17
2. Trumpa žmogaus genealoginės linijos istorija • 37
3. Senoviškas kūnas, šiuolaikiškas pasaulis • 61
4. Medicina • 85
5. Maistas • 103
6. Miegas • 123
7. Biologinė ir socialinė lytys • 139
8. Vaikų auginimas ir partnerystės santykiai • 163
9. Vaikystė • 189
10. Mokykla • 213
11. Tarpame suaugusiaisiais • 239
12. Kultūra ir sąmonė • 265
13. Ketvirtoji paribio sritis • 281

Epilogas • 305

Baigiamasis žodis • 307

Padėka • 311

Glosarijus • 315

Rekomenduojami papildomi skaitiniai • 323

Pastabos • 325

Rodyklė • 347

Įžanga

1994 metais, aukštojoje mokykloje pradėję naują studijų etapą, pirmą vasarą praleidome Kosta Rikos Sarapiki regione, mažytėje tyrimų stotyje. Heather tyrinėjo nuodingąsias varles, o Bretas ėmėsi lapansių statybinių* temos. Kas rytą rinkome tyrimų medžiagą žalioje vešlaus drėgnos miško prietemoje.

Vieną nepaprastą liepos popietę prisimename iki šiol. Dangaus fone šmėstelėjo poros praskrendančių arų siluetai. Vėsi, skaidri upė, po kurios medžių tankmę pakrantėje raizgėsi orchidėjos, tvankią ir karštą dieną buvo puiki atgaiva. Tokiomis nuostabiomis popietėmis paprastai kirsdavome asfaltuotą kelią, vedantį link sostinės, išeidavome į mažesnę žvyrkelį, o tada plieniniu tiltu pereidavome Sarapiki upę ir apačioje, kur buvo paplūdimys, išsimaudydavome.

Stabtelėjome ant tilto pasigėrėti reginiu: upe, tekančia per mišką, stūksantį tarsi siena, tukanu, tarp medžių praskrendančiu tolumoje triukšmaujant staugūnams**. Prisiartinęs mudu užkalbino nepažįstamas vietinis vyras.

– Einate maudytis? – paklausė, rodydamas į smėlėtą krantą, link kurioėjome.

– Taip.

– Šiandien kalnuose lijo, – tarė jis, rodydamas į pietus.

Ten, kalnyne, šios upės ištakos. Linktelėjome. Prieš tai iš tyrimų stoties buvome matę virš kalnų susitelkusius audros debes.

– Šiandien kalnuose lijo, – pakartojo.

– Bet čia lietaus nebuvo, – pasakė vienas iš mudviejų ir sukikeno, nes nesugalvojo, kaip kitaip stoviniuojant ant tilto pratęsti šį kasdienišką

* Centrinės ir Pietų Amerikos žemumų miškuose paplitusi šikšnosparnių gentis. (Vert. past.)

** Centrinės ir Pietų Amerikos atogrąžų miškuose paplitusi kabiauodegių beždžionių gentis. (Vert. past.)

pašnekesį kalba, kuria ir šiaip nekalbėjo laisvai, o dar ir nekantravo išsimaudyti.

– Šiandien kalnuose lijo, – tarė jis trečią kartą, tik labiau pabrėždamas.

Susižvalgėme. Ar nebus pats metas atsiseikinti, leistis prie upės ir pasinerti į vandenį? Saulė spigino tiesiai į mus, buvo beviltiškai karšta.

– Gerai, iki pasimatymo. – Ketindami eiti pamojavome. Iki maudynių vietos buvo likę vos penkiolika metrų.

– Tačiau upė... – pasakė žmogus dabar jau kiek atkaklesniu tonu.

– Ką? – sutrikę paklausėme.

– Pažiūrėkite į upę, – tarė jis, rodydamas žemyn.

Žvilgtelėjome – ji atrodė kaip visada. Srauni, švari, lygi ir...

– Pala, – pasakė Bretas. – Ar ten ne verpetas? Anksčiau jo nebuvo.

Klausiamai dar kartą sužiurome į žmogų. Jis vėl mostelėjo į pietus.

– Šiandien kalnuose *daug* lijo. – Dar kartą parodė į upę. – Dabar pažvelkite į vandenį.

Kol kelias akimirkas dairėmės į tolį, vanduo smarkiai pakilo. Srautas dabar garmėjo netolygiai, apsidrumstė. Pakito ir spalva: buvusi tamsi ir tyki upė pašviesėjo, pasklido daug dumblo, o netrukus gausiai radosi ir kitko.

Visi trys stovėjome ir pastėrę stebėjome, kaip įspūdingai kyta vanduo – ištisais metrais per vos kelias minutes. Gausybė vandens veržliai užliejo paplūdimį. Srautas būtų nunešęs bet ką ten esantį. Pro mus lėkė nuolaužos, matėme ir keletą rąstų. Viskas, kas patekdavo į verpetą, dingdavo iš akių, o paskui iššokdavo į paviršių jau kitoje tilto pusėje.

Žmogus apsigrėžė ir patraukė tuo pačiu keliu, kuriuo buvo atėjęs. Tai buvo *campesino* – ūkininkas, tačiau nenumanėme, nei iš kur jis, nei kaip sužinojo, kad esame čia ir ketiname leistis ten, kur visai galėjome ir pražūti.

– Palaukite, – šūktelėjo Bretas, bet tada suprato, kad neturi jam ko pasiūlyti ir gali nebent padėkoti. Tiesiog nieko neturėjome, išskyrus vilkimus drabužius.

– Ačiū, – tarėme. – Labai ačiū.

Tada Bretas nusivilko marškinius ir atidavė tam žmogui.

– Tikrai? – Bretui juos ištiesus, paklausė tas.

– Tikrai, – patvirtino Bretas.

– Ačiū, – padėjo imdamas marškinius. – Sėkmės. Ir neužmirškite pagalvoti apie lietu kalnuose.

Tai pasakęs, žmogus nuėjo.

Gyvenome prie tos upės jau mėnesį, maudėmės beveik kasdien, kartais – su vietiniais. Staiga pasijutome svetimi. Patirtį, kurią sukaupeme kelis kartus išsimaudę upėje, klaidingai palaikėme tikru vietovės išmanymu. Kaip galėjome taip suklysti?

To dar niekada istorijoje nebuvo: manaisi esąs vietinis, tačiau apie vietovę turi tiek mažai nepaviršutiniškų žinių, be kurių retkarčiais būna nesaugu. Mes, šiuolaikiniai žmonės, šią savo žinių spragą dėl daugelio priežasčių suvokiame sunkiai. Pirmiausia, kitaip nei iki nesenų laikų, nebesame priklausomi nuo glaudžių bendruomenių ir gero gyvenamos vietovės išmanymo. Persikraustyti kitur palyginti nesudėtinga, tad daugelis linkę apskritai vienoje vietoje neužsibūti. Savo individualistinės gyvensenos ir nepastovumo beveik niekada nelaikome keistybėmis, nes tiesiog nei esame matę, nei galime įsivaizduoti kitokį pasaulį negu tas, kuriame gyvename, – o tai yra pertekliaus pasaulis, kur visada turime iš ko rinktis, kur esame priklausomi nuo nesuprantamų, nes per sudėtingų globalių sistemų ir kur visi jaučiasi saugūs.

Bent kurį laiką.

O iš tikrųjų saugumas labai dažnai pasirodo tesąs apgaulinga išorė. Tampa aišku, kad prekybos centrų lentynose išdėlioti produktai – pavojingi; baisi diagnozė atskleidžia sveikatos priežiūros sistemos, kuriai per daug rūpi simptomai ir pelnas, silpnąsias vietas; prasidėjus ekonomikos nuosmukiui, paaiškėja, kad socialinės apsaugos sistema eizėja; pagrįstas susirūpinimas dėl neteisybės tampa dingstimi smurtauti ir kurstyti anarchiją, o piliečių išrinkti vadovai tuo metu nesiūlo jokių sprendimų, tik mėgina žmones užliūliuoti šnekomis.

Sunkumai, kurių šiandien patiriame, sudėtingesni ir kartu paprastesni, nei atrodytų pasiklausius specialistų. Gal esate girdėję, kad gyvename

geriausiais per žmonijos istoriją laikais ir mėgaujamės didžiausia gerove – nelygu kieno teiravotės. O gal jums sakė, kad mūsų laikai blogiausi ir pavojai baisiausi. Turbūt nežinote nė kuo tikėti. Tačiau suprantate, kad toliau taip gyventi turbūt nebeįsis.

Dėl technologijų, medicinos, švietimo ir daugybės kitų sričių pažangos per pastaruosius kelis šimtmečius mums tenka patirti vis spartesnių aplinkos permainų: keičiasi ne tik geografinė bei socialinė aplinka, bet ir asmeniniai tarpusavio santykiai. Dalis šių pokyčių itin teigiami, tačiau vargu ar taip vertintini visi, be to, yra ir tokių, kurie tik atrodo teigiami – jų pasekmės turi tokią griaunamąją galią, kad net ir sužinoję apie jas sunkiai suvokiame, kas vyksta. Visų šių pokyčių skatinama, išsivystė ta postindustrinė į pažangą orientuota aukštųjų technologijų kultūra, kurios sąlygomis gyvename. Siūlome apsvarstyti mintį, kad ji iš dalies paaiškina visiems bendras bėdas – nuo politinių neramumų iki paplitusių sveikatos sutrikimų ir žlungančių socialinių sistemų.

Bendriausia prasme mūsų pasaulį tinkamiausia vadinti **hipernauju**. Kaip atskleisime šioje knygoje, žmonės nepaprastai gerai prisitaikę prie permainų ir turi gebėjimų, kurių reikia joms pasitikti. Tačiau pati permainų sparta dabar tokia didelė, kad mūsų smegenys, kūnai ir socialinės sistemos niekada tarpusavyje nedera. Milijonus metų nugyvenome draugų ir išplėstinės šeimos narių apsuptyje, tačiau mūsų dienomis daugelis žmonių nežino nė kaimynų vardų. Kai kurios esmingiausios tiesos, pavyzdžiui, kad yra dvi lytys, vis dažniau atmetamos kaip melas. Kai tenka gyventi visuomenėje, kuri keičiasi sparčiau, nei galime prisitaikyti, kyla kognityvusis disonansas, todėl nebemokame pasirūpinti savimi.

Paprastai sakant, tai mus žudo.

Viena iš svarbiausių šios knygos temų – tai šios minties apibendrinimas, pritaikant ją visoms mūsų gyvenimo sritims: kai kalnuose lyja, prie upės neikime.

Paaikškinti mūsų kultūrinį žlugimą mėgino jau daug žmonių, tačiau paprastai jie nerasdavo būdo to padaryti holistiškai – taip, kad paaikškinimas ne vien padėtų analizuoti dabartį, bet ir leistų nuo pat ištakų atsizvelgti į

mūsų praeitį ir aprėpti ateitį. Esame mokslininkai biologai iš evoliucinės biologijos srities, atlikome ne vieną empirinį tyrimą lytinės atrankos ir visuomeniškumo evoliucijos tema, be to, parašėme teorinių darbų apie kompromisinių santykių, senatvės ir moralės evoliucinę kilmę. Be to, mudu – sutuoktiniai, šeima, ir tyrinėdami daugelį pasaulio regionų dažnai žengėme koją kojon. Šios knygos idėją pradėjome formuluoti gerokai anksčiau nei prieš dešimtmetį, dar dėstydami koledže. Stovėjome ant milžinų pečių: mudviem padėjo darbų vadovai ir vyresni kolegos, be to, rėmėmės daugelio niekada asmeniškai nepažintų pirmtakų mintimis. Vis dėlto pradėjome kurti mokymo programą, visai kitokią nei ankstesnės. Pramynėme naujus takus, senus ir naujus dėsningumus aiškinome naujai. Mudviejų pirmų kursų studentai, su kuriais artimai susipažinome, susidomėjo tuo, ką dėstėme, ir užduodavo klausimų iš daugelio sričių: ką valgyti? Kodėl poroms taip sudėtinga megzti pažintis? Kaip sukurti teisingesnę ir laisvesnę visuomenę? Šiuos klausimus, laboratorijose, džiunglėse ir prie laužų vykusius pokalbius siejo bendros teminės gijos: logika, evoliucija ir mokslas.

Mokslas yra metodas, kurį taikant pakaitomis samprotaujama tai indukciškai, tai dedukciškai: stebime dėsningumus, siūlome paaiškinimus ir tikriname juos, siekdami įvertinti, ar jie padeda gerai numatyti tai, kas dar nežinoma. Taigi kuriame pasaulio modelius, kuriais, mokslinį darbą atlikdami tinkamai, įgyvendiname tris tikslus: galime *numatyti daugiau* nei anksčiau turėtomis priemonėmis, *remdamiesi mažiau* prielaidų ir *suderindami modelius tarpusavyje*, jungdami juos į darnią visumą.

Šioje knygoje taikant tokius modelius, mudviejų galutinis siekis yra pasiūlyti vieną nuoseklų stebimos visatos paaiškinimą, kuris neturėtų spragų, niekur nesiremtų tikėjimu ir tiksliai apibūdintų kiekvieną dėsningumą kiekviename lygmenyje. Beveik nekyla abejonių, kad šis siekis neįgyvendinamas, tačiau, atsižvelgiant į viską, galima manyti, kad prie tikslo priartėti įmanoma. Iš aukštumos, kurią šiais laikais esame pasiekę, tas galutinis taškas jau įžvelgiamas, bet vis dėlto pažinimo ribas prieisime dar labai greitai.

Tačiau kai kuriose srityse prie tikslo jau esame daug arčiau nei kitur. Fizikoje labai ima pagunda manyti, kad nedaug betruksta iki „visko teorijos“¹, o tai iš tikrųjų reiškia užbaigtą modelį, priskirtiną elementariausiam, esmingiausiam aiškinimo lygmeniui. Kai imamės sudėtingesnių dalykų, prognozuoti darosi vis sunkiau. Netoli hierarchijos viršūnės prieiname biologiją, kurioje net ir paprasčiausių ląstelių vidaus procesai anaip tol nėra visai aiškūs. Toliau viskas dar sudėtingėja. Kai ląstelės ima funkcionuoti koordinuotai ir tampa organizmais iš skirtingų audinių, paslapties šydas darosi sunkiau perregimas. Nenuspėjamumas dar kartą staigiai padidėja gyvūnijos pasaulyje, kur vyrauja įmantrūs neurologiniai grįžtamojo ryšio mechanizmai, kurie patys tyrinėja pasaulį ir numato jo įvykius; o dar sunkiau viską nuspėti prieš jus lygmenį, kuriame gyvūnai tampa visuomeniniai, pradeda protauti išvien ir pasidalija darbus. Tačiau niekur nesuklumpame taip dažnai, kaip siekdami suprasti save. Mes, *Homo sapiens*, kupini didžiausių paslapčių: mus gaubia paradoksų skraistė, kildintina būtent iš to, kas mus skiria nuo kitų gyvų organizmų.

Kodėl mes juokiamės, verkiame, sapnuojame? Kodėl gedime dėl mirusiųjų? Kodėl kuriame istorijas apie žmones, kurie apskritai niekada negyveno? Kodėl dainuojame, įsimylime, kariaujame? Jei svarbiausia – dauginimasis, kodėl mums reikia tiek metų, kad šioje srityje apskritai pajudėtume iš vietos? Kodėl esame tokie išrankūs rinkdamiesi, su kuo tai daryti? Kodėl mūsų dėmesį taip užvaldo kitų lytinė elgsena? Kodėl kartais savo valia imame trukdyti savo pažintinei veiklai ir ją nutraukiame? Žmogaus paslaptis būtų galima vardyti be galo.

Daugelį šių klausimų čia nagrinėsime, tačiau kitus aplėksime. Mudviem svarbiausia ne tiesiog atsakyti į klausimus, o supažindinti jus su patikimu moksliniu modeliu, padedančiu geriau suprasti save. Jį plėtodami, dešimtmečius gilinomės į šią temą patys ir mokėme kitus. Nesiūlome jokio kitur pateikto modelio; jį sukūrėme patys, kiek įmanoma – pradėdami nuo pirmųjų principų.

Pirmieji principai yra tos prielaidos, kurių neįmanoma deduktiškai išvesti iš jokių kitų prielaidų. Jie sudaro pagrindą (kaip aksiomos matematikoje), taigi, jei jums rūpi faktai, o ne prasimanymai, pradėti

samprotauti nuo jų yra ne tik labai veiksmingas būdas gauti teisingas išvadas, bet ir siektinas tikslas.

Pradėti mąstyti nuo pirmųjų principų naudinga dėl daugelio priežasčių. Viena iš jų – tokia mąstysena padeda išvengti natūralistinės klaidos² spąstų, kitaip sakant, neleidžia manyti, kad tai, „kas yra“ gamtoje, yra tai, „kas turi būti“. Modelis, kurį čia siūlome, sukonstruotas siekiant mus išlaisvinti iš tokio tipo spąstų. Jo tikslas – padėti mums, žmonėms, pažinti save bent tiek, kad, mažų mažiausiai, galėtume apsisaugoti nuo žalos, kurią sau darome patys. Šioje knygoje įvardysime didžiausias šių laikų bėdas, tačiau pažvelgsime į jas ne pro akiratį ribojančius ir nesantaišką skatinančius politikos akinius, o nešališkomis mūsų evoliucijos sampratos akimis. Be kitų dalykų, tikimės, kad padėsime jums išvelgti, ką slepia mūsų šiuolaikinio pasaulio maišatis, ir pagerinti įgūdžius, padedančius rasti išeitį iš įvairių situacijų.

Šiuolaikiniai *Homo sapiens*, kurie yra 3,5 milijardo metų trukusios adaptyviosios evoliucijos rezultatas, atsirado maždaug prieš du šimtus tūkstančių metų. Daugeliu atžvilgių nesame savita rūšis. Neatsižvelgiant į kontekstą, mūsų morfologijos ir fiziologijos stebuklai išpūdingi, tačiau, palyginti su tuo, kas būdinga mūsų artimiausiems giminaičiams, nesaviti. Vis dėlto mes vieninteliai pakeitėme pasaulį ir tapome grėsme planetai, nuo kurios tebesame visiškai priklausomi.

Šią knygą galėjome pavadinti „Postindustrinio žmogaus gidu po XXI amžių“, o gal „Žemdirbio gidu“, taip pat beždžionės, žinduolio ar žuvies gidu. Kiekvienas iš jų atstovauja vystymosi istorijos etapui, prie kurio prisitaikėme ir iš kurio paveldėtą evoliucinį bagažą vis dar nešiojamės, – vartojant specialų terminą, jie atstovauja mūsų evoliucinio prisitaikymo aplinkai. Šioje knygoje kalbame apie *daugelį* tokios aplinkos tipų – taigi ne tik apie tą aplinką, apie kurią užsiminta pavadinime, pavyzdžiui, Afrikos pievas, miškus ir pakrantes, kur mūsų protėviai labai ilgai gyveno kaip medžiotojai ir rankiotojai, bet ir apie daugelį kitų tipų, prie kurių taip pat esame prisitaikę. Tapę keturkojais, greitai išėjome gyventi į sausumą; paskui tapome kailiniais žinduoliais, ėmėme maitinti jauniklius pienu; tapę beždžionėmis, įgijome miklias rankas ir aštrias

akis; nuo tada, kai esame žemdirbiai, pradėjome auginti augalus maistui; o sukūrę postindustrinę visuomenę, gyvename surėmę pečius su bevardžiais milijonais kitų.

Nusprendėme knygos pavadinime paminėti medžiotojus ir rankiotojus, nes mūsų netolimi protėviai milijonus metų nugyveno taikydami priėmimą šios nišos. Dėl to labai daug kas būtų šį mūsų evoliucijos tarpinį suromantina. Tačiau vieno medžiotojų ir rankiotojų gyvenimo būdo nebuvo, kaip nėra ir vieno būdo gyventi žinduoliui ar ūkininkui. Be to, esame prisitaikę gyventi ne tik kaip medžiotojai ir rankiotojai: mes seniai prisitaikėme prie žuvų gyvenimo, vėliau – prie primatiško, o paskiausiai – prie būdingo postindustrinei visuomenei. Visi šie tarpniai yra mūsų vystymosi istorijos dalis.

Toks platus požiūris būtinas norint suprasti didžiausią šių laikų bėdą: mūsų rūšies pokyčių tempas dabar spartesnis už mūsų gebėjimą prisitaikyti. Dar neregėtu ir vis didesniu tempu prisikuriame naujų sunkumų, o dėl jų patiriame sutrikimų – ne tik fizinių ir psichologinių, bet ir kaip visuomeninės būtybės bei aplinkos dalis. Jei nerasime išeities, dėl spartėjančio naujovių gausėjimo žmonija taps savo sėkmės auka ir pražus.

Ši knyga yra ne tik apie mūsų rūšiai gresiantį pavojų sunaikinti pasaulį, bet ir apie grožį, kurį žmonės atrado ir sukūrė, apie būdus jį išgelbėti. Rašydami rėmėmės nepaneigiama evoliucijos istorijos tiesa, kad reaguoti į permainas ir prisitaikyti prie nežinomybės žmonėms sekasi puikiai. Iš prigimties esame tyrinėtojai ir naujovių kūrėjai. Tos paskatos, dėl kurių patekome į sunkią šiuolaikinę situaciją, kartu yra vienintelė viltis išsigelbėti.

Žmogaus niša

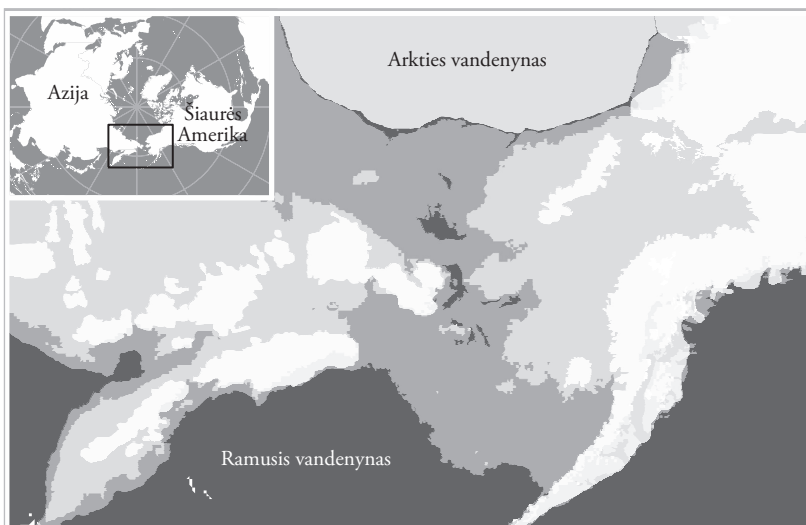
*Geriausi tatai buvo laikai ir blogiausi; išminties ir beprotybės amžius, tikėjimo ir skepticizmo epocha, šviesos ir tamsos metas, vilties pavasaris ir nevilties žiema, viskas buvo mums prieš akis, ir nieko neliko.**

Charlesas Dickensas, pirmosios „Pasakojimo apie du miestus“ eilutės. Knyga išleista 1859 metais – tais pačiais, kaip ir Charleso Darwino „Rūšių atsiradimas“.

Daug žadančiame krašte – Beringijoje žaliavo neapbrėpiamos atviro pievos. Šis keturis kartus už Kaliforniją didesnis sausumos masyvas, jungęs ryčiau esančią Aliaską su vakarėsne Rusija, buvo daugiau nei tik laikinas sausumos tiltas ir kelias tarp Azijos ir Amerikos žemynų, kuriuo žmonės būtų tik perbėgę, kojomis teškendami kylančius vandenį. Taip pat netiesa, kad ten plytėjo tik negyva lyguma. Žinoma, gyventi Beringijoje buvo sunku, tačiau žmonių populiacija joje ne tik išsikūrė, bet ir išsilaikė tūkstančius metų.¹

Į Beringiją atsikraustę žmonės, kurie genetiškai ir fiziškai niekuo nesiskyrė nuo šiuolaikinių, atėjo iš vakarų, tai yra Azijos. Rytiniame Beringijos pakraštyje ilgą laiką stūksojo ledo barjeras, taigi jie čia išsikūrė. Šioje vietoje gyvenimą nugyveno daug kartų, tačiau paskui, pasauliui atšilus, ledas ėmė tirpti ir jūros lygis pakilo. Beringijai pradėjus nykti, o kranto linijai – keistis, žmonių gimtąsias vietas pasiglemžė jūra. Kur jiems teko trauktis?

* Vertė Vytautas Petrukaitis, cit. iš: Dickens, Ch. *Pasakojimas apie du miestus*. 2-as leidimas, Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 9.

Beringija, dailininko pavaizduota remiantis šiuo šaltiniu: Bond, J. D., 2019. „Paleodrainage map of Beringia“. Jukono geologijos tarnyba, atvirasis dokumentas 2019-2.

Neabejotina, kad dalis Beringijos gyventojų pasuko į vakarus, tai yra grįžo į Aziją, iš kurios buvo atėję visi jų protėviai. Šio krašto prisiminimai galėjo gyvuoti mituose ir kolektyvinėje atmintyje. Galbūt ir jiems jau gyvenant Beringijoje iš ten pasirodydavo naujų atvykėlių; gal jie atsinešė šviežesnių pasakojimų apie namus vakarų pusėje.

Kylant jūros lygiui, dalis Beringijos gyventojų patraukė į rytuose plytintį kraštą, kurio lig tol nebuvo regėjusios žmogaus akys. Jie tapo pirmaisiais amerikiečiais. Tikriausiai Beringijos gyventojai regioną palei Amerikos vakarų pakrantės šiaurinę dalį perplaukė valtėmis.² Ledas dar nebuvo ištirpęs, tačiau pakrantėje tai šen, tai ten tikriausiai atsirado nebeužšalusių vietų prisiglausti, kur spietėsi ir vietiniai gyvūnai. Tų pirmųjų amerikiečių kelionėje tokios vietos buvo lyg tarpinės stotelės.³

Remiantis tiksliausiais dabartiniais įverčiais, manytina, kad tai įvyko mažiausiai prieš penkiolika tūkstančių metų⁴, tačiau gali būti, kad net ir daug tolimesnėje praeityje. Nelygu kaip atrodė ledyninis skydas: galbūt kol pietų kryptimi nenusigavo iki pat Va-

šingtono valstijos vietos, kur dabar stovi Olimpijos miestas, jie ir negalėjo rasti pakrantės, tinkamos galutinai išsilaipinti į sausumą. Ten ledynai baigėsi. Į pietus ir rytus nuo Olimpijos driekėsi neaprepiamai dideli ir nepaprastai įvairūs sausumos masyvai su gausybe gražiais žaliuojančiais kraštovaizdžiais viliojančių teritorijų, kur gyveno skanūs ir žavingi gyvūnai, tačiau nebuvo nė vieno žmogaus. Proga ištirti šiuos kraštus žmonija gavo pirmą kartą.

Jie žengė rizikingą žingsnį. Apskritai visas šis reikalas buvo neįtikėtinais rizikingas. Atrodė – kad ir ką pasirinktum, gero nelauk. Ar jie turėjo grįžti į vakarų kraštus, jau apgyvendintus žmonių, neabejotinai turinčių savo nuomonę apie atėjūnus? Sukti į rytus, kur laukė niekam nežinomos žemės? O gal likti vietoje, kol Beringiją būtų užliejusi jūra? Iš tų, kurie išgyveno, trečio kelio nepasirinko nė vienas. Gal reikėjo grįžti į vietas, kurios saviškiams kažkada buvo pažįstamos, tačiau protėvių jau išžvalgytos ir paskui apleistos, be to, žinia, pilnos varžovų... o gal vertėjo žvalgytis kokio visai naujo krašto? Abu sprendimai būtų buvę pagrįsti, tačiau, kad ir ką jie būtų pasirinkę, grėisė vis nauji pavojai, buvo vis kitų privalumų ir trūkumų. Panašiai tenka rinktis ir mūsų šiuolaikiniame pasaulyje.

Atėjo laikas, kai Beringijos gyventojų palikuoniam visiškai atsiskyrė nuo Senojo Pasaulio žmonių populiacijų ir apgyvendino Amerikos žemynus. Jie ten atsikraustė anksčiau, nei žmonija išrado rašytinę kalbą ir pradėjo pirmąją žemdirbystės veiklą; Amerikos naujakuriai ir viena, ir kita išrado nepriklausomai, be jokio Senajame Pasaulyje likusių giminaičių indėlio. Jų ainiai atrado šimtus naujų būdų būti žmogumi. Apskaičiuota, kad bendra jų populiacija galiausiai labai išaugo, – ją sudarė nuo penkiasdešimt iki šimto milijonų žmonių, – tačiau paskui Senojo ir Naujojo pasaulių populiacijas, praėjus daugeliui tūkstantmečių nuo atsiskyrimo, vėl smirtingai sujungė ispanų konkistadorai.

Kaip jie atkeliavo į Naująjį Pasaulį, tikrų žinių neturime. Galbūt pirmieji amerikiečiai pasirodė net dar anksčiau, Beringijoje nepradėję gyventi nuolat, o tiesiog pagal laikrodžio rodyklę valtimis

apiplaukę Ramųjį vandenyną.⁵ Tačiau tikrai žinome, kad Naujajame Pasaulyje jie patyrė dar neregėtų išbandymų. Iš Beringijos istorijos, net jei ji teisinga tik metaforiniame lygmenyje, galima pasimokyti, ką reiškia būti žmogumi. Tai tinkama, nors ir neužbaigta žmonijos dabartinės situacijos metafora. Mes taip pat atsidūrėme šalyje, kuri žlunga, ir norėdami išsigelbėti privalome žvalgytis naujų galimybių. Kaip ir Beringijos gyventojai, dar nežinome, ką rasime pradėję paieškas.

Pirmieji amerikiečiai pateko į neapbrėpiamą nežinomų pavojų ir naujų galimybių kraštą. Iš protėvių paveldėtos žinios buvo kuo toliau, tuo mažiau pritaikomos, tad, ieškodami savo kelio šiame naujame pasaulyje, naujakuriai tikriausiai patyrė didžiulių sunkumų. Tačiau jiems įspūdingai sekėsi. Apie jų istoriją norime iškelti klausimą, kuris mūsų dabarties situacijai aktualiausias: *kaip jiems tai pavyko?* Norėdami į jį atsakyti, pirmiausia turime aiškiau suvokti, ką reiškia būti žmogumi.

Galbūt atsitiko taip, kad, pasikeitus dar kelioms kartoms, vienas iš tų pirmųjų amerikiečių – pavadinkime jį Bemu, – naktį sėdėdamas prie laužo ir būdamas šiek tiek išalkęs, nes derlingiausias uogų sezono laikas jau buvo pasibaigęs, o elnių – sumažėję, atkreipė dėmesį, kad lokiai, regis, maitinasi žuvimi; kodėl, pagalvojo Bemmas, taip negalėtume daryti ir mes?⁶ Tačiau apie žuvis jis išmanė nedaug – ir tuo skyrėsi nuo daug dienų upės pakrantėje praleidusios Su, mat ši žuvis stebėdavo ir apie jų elgesį nutuokė gerai. Tuo, ką suprato stebėdama žuvis, Su kol kas su kitais dar nebuvo pasidalijusi – jai atrodė, kad jiems iš to tikriausiai nebūtų jokios naudos. Kita vertus, gal Su, kitaip nei Golas, neturėjo užslėptų inžinerinių gebėjimų, o Golui, pavyzdžiui, trūko talento, kurį Lokas parodė turįs, kai pamėgino vyti virves. Kai aptarti bendrų rūpesčių aplink stovyklos laužą draugėn susieina tiek žmonių su įvairiais gebėjimais ir išvalgomis, išradybos kibirkštėlė gali akimoku išplatinti ugnį.

Dauguma geriausių mūsų rūšies sukurtų idėjų, visa, kas svarbiausia ir įtakingiausia, atsirado susirinkus grupėms žmonių

su skirtingais, tačiau suderinamais gebėjimais ir svajonėmis, nesutampančiomis „aklosiomis dėmėmis“, kai politinė santvarka sudarydavo sąlygas naujovėms. Susirinkę aplink laužą prie dviejų žmonijai naujų žemynų slenksčio, daugelis išvalgių stebėtojų, inžinierių, įrankių dirbėjų ir informacijos sintezės meistrų drauge išmoko arba prisiminė, kaip upėse žvejoti lašišas, kokie svogūnėliai nepavojingi valgyti, kaip juos atpažinti ir kaip iš medienos pasistatyti būstus. Šiose populiacijose buvo ir ugnies saugotojų: žmonių, kurie rūpinosi tradicija ir vėliau, atėjus laikui, papasakodavo, kaip viskas buvo, – pavyzdžiui, kai prireikdavo persikraustyti kitur, nes gyvenamoje vietovėje pritrūkdavo migruojančių lašišų, o iš pirmųjų išradėjų jau nė vieno nebūdavo likę.

Ką gi visi jie, Bemas, Su, Golas ir Lokas, iš tikrųjų darė? Jie kūrė naujoves sau ir saviškiams; tikrino hipotezes, kūrė pasakojimus, materialios veiklos ir kulinarijos tradicijas – buvo žmonėmis.

Žmogaus paradoksas

XXI amžiaus žmonėms atsiveria galimybių ir kyla dilemų, primenančių tas, kurių turėjo pirmieji Naujojo Pasaulio gyventojai. Technologijų ir mokslo naujovės mums sudarė sąlygas įžengti į naujas anksčiau nė vaizduotėje neregėtas sritis. Tačiau, kitaip nei Beringijos gyventojai, mes negalime nė apsvarstyti, ar negrįžus į protėvių žemę, nes tokios neturime: savo veiksmais keičiame visą planetą. Visur pasaulyje prasiskynėme kelius medžiodami, rankiodami, dirbdami žemę ir naudodamiesi mašinomis, pagal savo norus po savęs palikdami kitokį kraštovaizdį nei anksčiau, o daug kur ir priartindami permainas prie katastrofos ribos.

Kai kas, prisimindamas ligšiolinius mūsų rūšies laimėjimus, pavyzdžiui, sėkmingą Beringijos gyventojų istoriją, mano, kad mes galime būti gamtos šeimininkai, kad ji mums pavaldi. Tačiau to mes negalime ir niekada negalėsime.⁷ Daugelis mūsų dabartinių bėdų yra šios netikusios prielaidos pasekmės. Vienintelis būdas